

Az egyet áltárgy eredetéről

Farkas Imola-Ágnes, BBTE, Kolozsvár

Bevezetés

Előadásomban az *egyet* áltárgy eredetére, fokozatos számbeli növekedésére és egyre gyakoribb használatára fókuszálok. Elemzésem két fő részre osztható. Az első részben egy online korpusz alapos vizsgálata alapján bemutatom az *egyet* áltárgy előfordulását az *Ómagyar Korpusz*-tól kezdve az *Ó- és Középmagyar Történeti Magánéleti Korpusz*-on keresztül egészen az *Új Magyar Történeti Szövegtár*-ig. A második részben – korábbi elemzésekre támaszkodva, amelyek az *egyet*-et helyzetbehatóróként (Csirmaz 2008), illetve az aspektuális belső tárgy szerepét betöltő áltárgyként (Farkas 2019a, 2019b) elemzik – ezen áltárgy diakrón változásait (és fokozatos számbeli növekedését, egyre gyakoribb használatát) összekapcsolom egy másik aspektuális elem, az igekötő diakrón változásaival (E. Kiss 2008, Geröcs 2011, Hegedűs 2014a, 2014b).

Korpuszvizsgálat

Az *Ómagyar Korpusz*-ok keretén belül külön figyelmet szenteltem úgy az ómagyar kódexekre, mint a vegyes rövid szövegekre. Összességében véve, az egyedüli példa, ahol előfordul a nem referenciális áltárgy az *egy*, a kódexekhez tartozó szöveg (1):

- (1) *egjjet mas== ==vtan czerdeh* (JokK, ~ 1440)
egyet másik után csördíts

Az *Ó- és Középmagyar Történeti Magánéleti Korpusz*-ban talált szövegek esetében – amelyek 1772 előtti magánlevelekből, peres eljárások jegyzőkönyveiből, illetve boszorkányperekből állnak – az *egyet* már gyakrabban előfordul mozzanatot (2a) vagy cselekvést kifejező intranszitiv igékkel (2b):

- (2) a. és ezen éczakán *egyet* pattant a Lábo (Bosz. 224)
b. arra a szora *edgyet* ivott a Csordás (Bosz. 265, 47)

Míg az előbbi csoportba tartozó igék esetében az általunk vizsgált anyagokban összesen két különböző igével fordul elő az áltárgy (*köp* és *pattan*), az utóbbi csoportba tartozó igék esetében az *egyet/eggyet/edjet/edgyet/egjet/egiet/eggiel/egyetis/édgyetis* már több igével társul: *alszik, disputál, dob, eszik, fordul, iszik, kerül, lép, lő, szarik, szól*.¹ Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az esetek többségében az áltárgy megelőzi az igét (3):

- (3) a. annak árnyékában le fekütt, *edgyet* aluván föl édet nagy sirva (Bosz. 418, 607)
b. en fel tettem hogy *egyet* a jövő Tavaszra Disputáljok (Peregr1. 63, 134)
c. Martinczion megh *Eggiel* ezik most az kegeld mennese (Tel. 38)
d. nem volt annyi tehetsige, hogy csak *egyetyis* bikivel fordulhatot volna (Bosz. 295, 266)

Az *Új Magyar Történeti Szövegtár* esetében az *egyet* áltárgy számszerű értéke fokozatosan növekszik, és egyre gyakrabban fordul elő. Míg a 18. század végi szövegek esetében (1772–1800) az áltárgy összesen 18-szor fordul elő mozzanatos igékkel (*botlik, köp, pillant, puffan, toppant, ugrik*), valamint cselekvést kifejező igékkel (*szik, kávézik, nyugszik, prédikál, sóhaj, udvarol, voksol*); a 19. században kevesebb, mint 300 (1801–1850 közötti időszakban megközelítőleg 80, 1851–1900 közötti időszakban megközelítőleg 200), illetve a 20. században kevesebb, mint 1000 előfordulását regisztráltam az *egyet* áltárgynak (1901–1950 közötti időszakban megközelítőleg 500, 1951–2000 közötti időszakban megközelítőleg 450).

A fokozatos számbeli növekedéssel és használati gyakorisággal párhuzamosan, főként a cselekvést kifejező, egyre bővebb választékú igék esetében megfigyelhető egy nagyon fontos változás: míg az 1772–1800 között írt szövegek esetében, akárcsak a középmagyar kor szövegeiben, az áltárgy szinte kivétel nélkül megelőzi az igét (4a), az 1850–1900 között írt szövegek esetében párhuzamosan megtalálható mind az ige előtti, mind az ige utáni pozíció (4b), így – a teljes paradigmaváltás elvárásának megfelelően – a 20. század második felére az áltárgy már szinte kizárólag az ige utáni pozíciót foglalja el (4c):²

¹ Ebben a korszakban, az *egyet*-tel párhuzamosan, szintén ige előtti pozícióban, megjelenik a *nagyot* áltárgy is, többek között a *dagad, esik, foházkodik, nyom, sivalkodik, szenved* és *vár* igékkel: *hát nagyot dagatt az térde* (KBosz. 24, 157), *bizony inkább nagyott szenvedett volna* (MHL 336, 301), *mindezért hadakozást nagyot várjunk* (TL, 100, 221).

² Az erdélyi magyar nyelven belül különösen a székely beszédben az összetett igeidők kifejezésére használt elemek mellett megmaradt az áltárgy ige előtti pozíciója is.

- (4) a. *kegyelmességednek egyet udvarolván/feketén egyet kávézának/vasárnapon egyet prédikállék*
 b. *egyed mosolyog/egyed káromkodik/hegyes fejékén igazított egyed/sóhajtottunk egyed*
 c. *kocsiztam egyed/húzott egyed a pálinkából/ha mi is kockáznánk egyed/csak kávézott egyed*

Bár az áltárgy ige előtti pozíciója a középmagyar korban megegyezik egyrészt az ó-, illetve a mai magyar korban használt nem-referenciális, predikatív pusztá főnevek (*isa por es homu vogymuk*), pusztá főnévi tárgyak (*könyvet olvas*), illetve más telicizáló elemek (adpozíciók, mint pl. *a házba szaladt* vagy rezultatív predikátumok, mint pl. *lajosra kalapálta a fémet*) pozíciójával, ez a három századon átívelő, lassú szórendi (ige előtti → ige utáni) változás nem véletlenszerű és tükrözi az ősmagyar OV alapszórendből az ómagyar VO szórendre való átépülést, amely lassú, máig sem teljesen lezárult folyamat (É. Kiss 2014: 33). Bár az *egyed* nem egy referenciális, argumentum státusszal rendelkező tematikus tárgy, amely például az ige cselekvésének elszenvedője lehetne (*Oda ütött egyed – *Egy oda volt ütve*, l. Csirmaz 2008: 167), az első előfordulásaiban az ige előtti pozíciójával az ősmagyar mondat OV szórendjét tükrözi a 18. században, és ez az a pozíció, amelyet fokozatosan a 20. század második felére az ige utáni pozíció vált fel. Más szóval, ez a nem referenciális áltárgy ugyanazon a szórendi változáson megy keresztül a 18–20. század között, mint a referenciális tárgy (főként) az ősmagyar és az ómagyar kor között.

Az egyed mint helyzetbehatároló, illetve az aspektuális belső tárgy szerepét betöltő elem

Az *egyed*-et Csirmaz (2008) helyzetbehatárolóként, Farkas (2019a, 2019b) pedig az aspektuális belső tárgy szerepét betöltő áltárgyként elemzi, melynek funkciója, hogy kimérje/behátárolja az ige által kifejezett cselekvést és telikus VP-t generáljon: az atelikus *alszik* VP-vel ellentétben, az *alszik egyed* telikus.³ Bár az *egyed* áltárgy és az igekötő más-más típusú telikus értelmezéshez vezet (az előbbi egy kontextuálisan meghatározott, nem maximális alrészét veszi ki a predikátum denotációjában lévő eseménynek, az utóbbi viszont egy olyan aspektuális operátort lexikalizál, amely az igei predikátum denotációjában lévő esemény maximális részét ragadja ki, l. Farkas & Kardos 2019a, 2019b), mindkettő elsődleges funkciója az esemény telicizálása (Csirmaz 2008, illetve Geröcs 2011), és diakroniai változásuk is hasonló. Eszerint az *egyed* áltárgyhoz hasonlóan (l. fentebb) az írásos korszak során nemcsak nő az igekötők száma, hanem használatuk is egyre gyakoribbá válik (Hegedűs 2014a, 2014b), bár nagyon mereven és szigorúan nézve az igekötők valamivel hamarabb megjelennek (egy érdekes előfordulás az 1192–1195 között írt *Halotti beszéd és könyörgés*-ben, majd később az 1300 körüli *Ómagyar Mária-síralom*-ban).

Tudván azt, hogy (1) az igekötők mint aspektuális elemek egyre gyakoribb használata fokozatosan háttérbe szorítja az igeidő kifejezésére használt elemeket és hozzájárul az összetett igealakok leépüléséhez (pl. *mondotta volt*), és (2) nemcsak az igekötők, hanem az *egyed* áltárgy mint az aspektuális belső tárgy szerepét betöltő elem is egy telikusságot jelölő elem a magyar nyelvben, levonhatjuk azt az általános következtetést, hogy a különböző (összetett) igeidők kifejezésére használt elemek fokozatos kiszorításához és az összetett igealakok leépüléséhez nagyban hozzájárultak nemcsak az igekötők, hanem az *egyed* (és más, hasonló szerepet betöltő áltárgyak, pl. *(egy) nagyot*, *(egy) jót* stb.) mint szituációs aspektust jelölő elem(ek) megjelenése és elterjedése is.

Hivatkozás: Csirmaz A. 2008. Accusative Case and Aspect. In: É. Kiss Katalin (szerk.), *Event Structure and the Left Periphery* 159-200, Springer. É. Kiss K. 2004. *Az ősmagyar SOV szórendtől az ómagyar 'Topik-Fókusz-V-X*' szórendig*. In: É. Kiss Katalin (szerk.), *Magyar Generatív Történeti Mondattan*, 14-33, Akadémiai Kiadó. É. Kiss K. 2008. *From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of situation aspect*. In: É. Kiss Katalin (szerk.), *Event Structure and the Left Periphery*, 129-157, Springer. Farkas I.-Á. 2019a. Aspectual Cognate Objects in Hungarian. *BLINC3* conference (handout). Farkas I.-Á. 2019b. *Sóhajtott egyed, mélyet, hangosat: a magyar áltárgyak mint aspektuális belső tárgyak*. *Nyelvtudományi Közlemények* (elbírálás alatt). Farkas I.-Á., Kardos É. 2019a. A végpontosság mint szituációs aspektuális jegy jelölése a magyar nyelvben. 1. rész. *Magyar Nyelv* 2: 176-185. Farkas I.-Á., Kardos É. 2019b. A végpontosság mint szituációs aspektuális jegy jelölése a magyar nyelvben. 2. rész. *Magyar Nyelv* 3: 298-308. van Gelderen, E. 2018. *The Diachrony of Verb Meaning. Aspect and Argument Structure*, Routledge. Geröcs M. 2011. Aspektus és igeidő. A mondat belső időszervezete a kései ómagyarban. In: É. Kiss Katalin et al. (szerk.), *Nyelvelmélet és diakronia.*, 153–170, PPTE. Hegedűs V. 2014a. A névutós kifejezések grammatikalizációja és belső szerkezeti változásai. In: É. Kiss Katalin (szerk.), *Magyar generatív történeti mondattan*, 154-176, Akadémiai Kiadó. Hegedűs V. 2014b. The Cyclical Development of Ps in Hungarian. In: É. Kiss Katalin (szerk.), *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax*, 122-147, Oxford University Press. Lavidas, N. 2018. Cognate noun constructions in Early Modern English. The case of Tyndale's New Testament. In: Cuyckens, Hubert et al. (szerk.) *Explorations in English Historical Syntax*, 51-76, John Benjamins.

³ Az angol nyelvben az aspektuális belső tárgyak hasonlóképpen alakultak ki: a középanyol korban jelentek meg és a modern nyelvben terjedtek el; l. Lavidas (2018) és van Gelderen (2018) elemzését.